

УДК 581.9 : 504.73 (477.60)

© Г. Г. Дерев'янська

РАРИТЕТНІ ВИДИ УРБАНОФЛОРИ МЕГАПОЛІСА ДОНЕЦЬК – МАКІЇВКА

Донецький національний університет; 83050, м. Донецьк, вул. Щорса, 46

e-mail: aderevyansk@mail.ru

Дерев'янська Г. Г. Раритетні види урбанofлори мегаполіса Донецьк – Макіївка. – У роботі наведено перелік раритетних видів судинних рослин сучасної урбанofлори мегаполіса Донецьк – Макіївка. Відмічено місця розповсюдження рідкісних видів на досліджуваній території.

Ключові слова: урбанofлора, раритетні види, мегаполіс Донецьк – Макіївка.

Вступ

Рослинний покрив є найважливішою складовою міських екосистем. Урбанofлору утворюють популяції видів рослин, що спонтанно оселилися в адміністративних межах міста [1]. Незважаючи на значний антропогенний вплив, на територіях міст зберігаються ділянки, що слугують притулком для багатьох видів рідкісних рослин. Це має велике значення у зв'язку з проблемою збереження видового та оселищного різноманіття.

На Південному Сході України проводиться багато досліджень, присвячених вивченню сучасного стану раритетних видів рослин [3, 4, 10-13, 17]. Низка праць містить відомості про розповсюдження раритетних видів на території мегаполіса Донецьк – Макіївка [1, 2, 4, 13, 18], проте ці дані для досліджуваної території потребують певного узагальнення.

Мета даної роботи – визначити сучасний склад раритетної фракції урбанofлори мегаполіса Донецьк – Макіївка.

Матеріали та методи дослідження

Мегаполіс Донецьк – Макіївка розташований у степовій зоні на Південному Сході України у верхів'ї річки Кальміус у південно-західній частині Донецького кряжа. Площа території досліджень становить 996,4 км², населення – понад 1,4 млн. осіб. Мегаполіс знаходиться у центральній частині Донецького вугільного басейну та має потужний промисловий потенціал. Відповідно до флористичного районування досліджувана територія знаходиться в Донецькому флористичному районі Донецько-Північноприазовського округу Східнопричорноморської підпровінції Причорноморсько-Донської провінції Паннонсько-Причорноморсько-Прикаспійської області [6]. Первинний ландшафт території мегаполіса являв собою лісисті балки, яри з вододілами між ними, що були зайняті петрофітними варіантами різнотравно-типчаково-ковиливих степів [14].

Згідно зі схемою регіональної екологічної мережі Донецької області частину досліджуваної території включено до складу Кальміуського річкового екокоридору, ключові території якого в межах мегаполіса – Донецький ботанічний сад НАН України, Ларинська та Грузьколомівська [9]. В адміністративних межах території досліджень розташовані заказники місцевого значення «Ларинський» та «Зорянський степ».

Заказник «Ларинський» знаходиться у південній частині Будьонівського району м. Донецька на правому березі річки Кальміус між селищами Ларино та Павлоградське. Площа природно-заповідної території – 70 га. Заказник засновано з метою збереження еталонної ділянки петрофітних степів Донецького кряжа [5].

Заказник «Зорянський степ» розташований у долині р. Грузька. Його територія прилягає з південного сходу до с. Грузько-Ломівка (м. Макіївка). Площа – близько 300 га. Заказник створено з метою охорони однієї з найбільших на Південному Сході України популяцій *Caragana scythica* (Kom.) Pojark.

В основу роботи покладено аналіз даних власних польових досліджень 2008-2012 рр., матеріалів гербарію Донецького ботанічного саду НАН України (DNZ), кафедри ботаніки та екології Донецького національного університету та даних літературних джерел [2, 4, 13, 18]. При проведенні досліджень використано загальноприйнятий метод маршрутного флористичного обстеження, причому враховано території всіх населених пунктів, що

підпорядковано Донецькій та Макіївській міським радам. Назви таксонів наведено за [15], тип геоеlementу, ендемізм та флороценотип видів – за [7, 8, 11]. Рівень охорони видів досліджуваної флори вказано за [11, 15, 16, 19, 20], при цьому використано наступні позначення: W – вид включений до Червоного списку МСОП, В – вид належить до списку рослин, що охороняються відповідно до рішення Бернської конвенції, Е – вид включений до Європейського Червоного списку, U – вид включений до Червоної книги України, D – вид включений до списку рослин, які охороняються відповідно до рішення Донецької обласної ради.

Результати дослідження та їх обговорення

У складі спонтанної урбанofлори мегаполіса Донецьк – Макіївка визначено 42 рідкісні та зникаючі види рослин, що становить 5% від загальної кількості видів флори мегаполіса та близько 10% від кількості видів, що охороняються в Донецькій області [15, 19]. Рідкісні види урбанofлори мегаполіса належать до 34 родів, 19 родин, 19 порядків, 3 класів та 2 відділів. Найбільшими за кількістю видів є родини Ranunculaceae Juss. (7 видів), Poaceae Barnhart та Fabaceae Lindl. (по 4 види). У родовому спектрі провідне місце посідає рід *Stipa* L. (3 види). Роди *Chrysocyathus* Falconer, *Pulsatilla* Mill., *Corydalis* DC., *Otitis* Adans., *Ornithogalum* L. та *Tulipa* L. представлені 2 видами, інші роди – одним видом.

Нижче наводимо короткий огляд раритетних видів досліджуваної урбанofлори.

Ephedra distachya L.^D – центральноєвразійський вид, міоценовий релікт, петрофіт. На території мегаполіса зростає на кам'янистих степових схилах у м. Донецьку [2], у заказнику «Ларинський» (2003 р., Купенко Н. П., DNZ), у заказнику «Зорянський степ» [13], на правому березі р. Грузької у м. Моспине (1998 р., Остапко В. М., DNZ).

Anemone sylvestris L.^D – палеарктичний лісовий вид. У межах зони міської забудови та на цвинтарях ми спостерігали штучно створені популяції, які щорічно самостійно відновлюються.

Chrysocyathus vernalis (L.) Holub^{UD} – євросибірський степовий вид. Зростає на степових схилах у заказнику «Ларинський» [19].

C. wolgensis (Steven) Holub^{UD} – причорноморсько-прикаспійський ендемік, степант. Зростає на степових схилах у заказнику «Ларинський» [19].

Delphinium sergii Wissjul.^{UD} – східнопричорноморський ендемік, лісовий вид. Поширений в урбаноекоотопах м. Донецька [2, 4].

Pulsatilla bohemica (Scalický) Tzvelev^{UD} – причорноморський ендемік, петрофіт. Зростає в напівприродних степових екоотопах міст Донецька [2], Макіївки (поодинокі екземпляри та невеликі куртини відмічено у с. Нижня Кринка у 1983 р. Бурдою Р. І., Остапко В. М., Горлачовим О. І. та у частині міста «Холодна Балка» у 1998 р. Муленковою О. Г., Чуприною Т. Т., DNZ) та Моспине (1991 р., Остапко В. М., DNZ), а також на кам'янистих схилах у заказнику «Ларинський» [19].

P. ucrainica (Ugr.) Wissjul.^{UD} – східнопричорноморський ендемік, петрофіт. Зростає на кам'янистих схилах у заказнику «Ларинський» [19].

Ranunculus auricomus L.^D – європейсько-кавказько-західносибірський лучний вид. Знайдено в м. Донецьку в урбаноекоотопах [2, 4].

Corydalis marschalliana (Pall. ex Willd.) Pers.^D – східносередземноморсько-передньоазійський вид, сільвант. Зростає в напівприродних лісових екоотопах та штучних деревостанах у містах Донецьк [2, 18] та Макіївка («Криничанський ліс», 1982 р., Бурда Р. І., Кучеревський В. В., Остапко В. М., Горлачов О. І., DNZ). Нами спостерігався також у «Батманному лісі» та парку ім. Кірова (м. Макіївка).

C. solida (L.) Clairv.^D – євросибірський вид, сільвант. Зростає в напівприродних лісових екоотопах, штучних деревостанах і чагарниках у містах Донецьк («Путилівський ліс», 1978 р., Бурда Р. І., Остапко В. М., DNZ), [2, 18] та Макіївка («Криничанський ліс», 1982 р., Бурда Р. І., Кучеревський В. В., Остапко В. М., Горлачов О. І.; діброва на правому березі р. Кринка, 1982 р., Бурда Р. І., Остапко В. М., Горлачов О. І., DNZ). Нами спостерігався в

«Батманному лісі» та парку ім. Кірова (м. Макіївка), а також у чагарниках на території заказника «Ларинський».

Raemonia tenuifolia L.^{BUD} – причорноморський ендемік, голоценовий релікт, степант. Зростає в напівприродних степових екотопах у м. Донецьк [2]. Поодинокі екземпляри спостерігалися у 1982 р. (Бурда Р. І., Кучеревський В. В., Остапко В. М., Горлачов О. І.) та 1990 р. (Остапко В. М.) на узліссі байрачної діброви біля ст. Кринична у м. Макіївка (DNZ).

Dianthus elongatus С.А. Меу.^{WED} – причорноморський ендемік, петрофіт. Зростає на кам'янистих схилах у заказнику «Ларинський» [19].

Otites donetzica (Клеоров) Клоков^D – приазовсько-донецький степовий вид. Зростає в степових екотопах у м. Донецьк [2, 4].

O. hellmannii (Claus) Клоков^{ED} – причорноморський ендемік, петрофіт. Зростає в степових екотопах у м. Донецьк [2, 4] та Макіївка (степова ділянка між селищами Межове та Грузько-Ломівка, 2008 р., Остапко В. М., Муленкова О. Г., DNZ).

Crambe tatarica Sebeok^{UD} – причорноморсько-прикаспійський вид, голоценовий релікт, степант. Поширений на відвалах вугільних шахт міст Донецьк та Макіївка [4].

Sempervivum ruthenicum (W. D. J. Koch) Schnittsp. & C. V. Lehm.^D – причорноморський ендемік, степант. Зростає на кам'янистих відслоненнях і на відвалах вугільних шахт міст Донецьк та Макіївка [2, 4].

Amygdalus nana L.^D – євросибірський степовий вид. Зростає на степових ділянках у м. Донецьк [2] та у м. Макіївка (узлісся байрачної діброви «Криничанський ліс», 1982 р., Бурда Р. І., Кучеревський В. В., Остапко В. М., Горлачов О. І., DNZ), [13], а також на степових схилах у заказнику «Ларинський» (2003 р., Назаренко Г. С., Мовчан Т. Ю., Муленкова О. Г., Ібатуліна Ю. В., DNZ).

Astragalus pubiflorus DC.^D – причорноморський ендемік, степант. Зростає на степових ділянках у містах Донецьк [2], Макіївка (с. Грузько-Ломівка, 2007 р., Остапко В. М., Муленкова О. Г., Мовчан Т. Ю., Купрюшина Л. В.; с. Грузько-Зорянське, 2009 р., Остапко В. М., Муленкова О. Г., Шпилева Н. В., Бойко Г. В., Купрюшина Л. В., Ібатуліна Ю. В., DNZ), на правому березі р. Грузька біля м. Моспине (1991 р., Остапко В. М., DNZ) та на пісковицях у заказнику «Ларинський» (1996 р., Чуприна Т. Т., DNZ).

Calophaca wolgarica (L.f.) DC.^{EUD} – східнопричорноморсько-прикаспійський ендемік, міоценовий релікт, степант. Вид відмічено в степових екотопах м. Донецьк [2]. Поодинокі екземпляри було зафіксовано нами на порушеній степовій ділянці біля відвалу у м. Моспине.

Caragana scythica (Kom.) Rojark.^{EUD} – південнопричорноморський ендемік, плейстоценовий релікт, петрофіт. Одна з найбільших популяцій цього виду на Південному Сході України зростає в заказнику «Зорянський степ» [13]. Вид знайдено також в околицях м. Моспине на правому березі р. Грузької (1991 р., Остапко В. М., DNZ), на степовій ділянці між селищами Межове та Грузько-Ломівка (2008 р., Остапко В. М., Муленкова О. Г., DNZ) та в заказнику «Ларинський» [19].

Hedysarum grandiflorum Pall.^D (східнопричорноморський ендемік, петрофіт) та *Onosma tanaitica* Клоков^{UD} (східнопричорноморський ендемік, петрофіт) спостерігаються в заказнику «Ларинський», де ці види утворюють локальні популяції на схилах південно-східної експозиції в місцях виходу на поверхню кам'яновугільних вапняків (2003 р., Назаренко Г. С., DNZ), [19].

Campanula persicifolia L.^D – євросибірський лісовий вид. Відмічено в м. Донецьк у «Путилівському лісі» [18].

Inula helenium L.^D – західнопалеарктичний лучний вид. Поодинокий екземпляр знайдено нами на галявині в штучному насадженні в парку біля стадіону «Донбас Арена». Однак у зв'язку із будівельними роботами з розширення та благоустрою парку, ймовірно, зник.

Leucanthemum vulgare Lam.s.l.^D – палеарктичний лучний вид. Поодинокі екземпляри відмічені нами на газонах, кладовищах, у парках, вздовж автомобільних доріг.

Vincetoxicum maeoticum (Kleopow) Barbar.^{ED} – східнопричорноморський ендемік, петрофіт. Зростає в степових екотопах у м. Донецьк [2].

Myosotis pineticola Klokov et Des.-Shost.^D – північнопричорноморський ендемік, сільвант. Відмічено на проммайданчиках і на територіях транспортних шляхів м. Донецька [4].

Acinos graveolens (M. Bieb.) Link.^D – східнопричорноморський вид, петрофіт. Зростає у степових екотопах у м. Донецьк [2].

Arum elongatum Steven.^D – середземноморсько-причорноморсько-передньоазійський вид, пліоценовий релікт, сільвант. Вид відмічено в залишках байрачних дібров у містах Донецьк [2, 18] та Макіївка («Криничанський ліс», 1982 р., Бурда Р. І., Кучеревський В. В., Остапко В. М., Горлачов О. І., DNZ). Нами невелика популяція спостерігалася в «Батманному лісі» (м. Макіївка).

Fritillaria ruthenica Wikstr.^{UD} – центральноєвразійський лісовий вид, відмічений в лісових екотопах м. Донецьк [2, 4].

Tulipa ophiophylla Klokov & Zoz.^{UD} – південнопричорноморський ендемік, степант. Вид відмічено в степових екотопах м. Донецьк [2, 4], а також у заказнику «Зорянський степ» [13]. Локальні малочисленні популяції знайдено нами на степових схилах у м. Моспине та заказнику «Ларинський» (кількість особин не більше 30).

T. quercetorum Klokov & Zoz.^{UD} – причорноморський ендемік, лісовий вид. Зростає в залишках байрачних дібров м. Донецька [2, 4] та м. Макіївки («Криничанський ліс», 1982 р., Бурда Р. І., Кучеревський В. В., Остапко В. М., Горлачов О. І., DNZ).

Crocus reticulatus Steven ex Adams.^{UD} – причорноморський ендемік, лісовий вид. Зростає в степових екотопах у м. Донецьк [2], на узліссях байрачних дібров і на степових схилах у м. Макіївка («Криничанський ліс», 1982 р., Бурда Р. І., Кучеревський В. В., Остапко В. М., Горлачов О. І.; біля с. Нижня Кринка, 1983 р., Бурда Р. І., Остапко В. М., Горлачов О. І., DNZ), а також у м. Моспине на кам'янистих схилах на правому березі р. Грузької (1991 р., Остапко В. М., Рубіна А. М., DNZ).

Iris halophila Pall.^D – центральноєвразійський вид, степант. Зростає в степових екотопах у м. Донецьк [2, 4] та в заказнику «Ларинський» [19].

Hyacinthella pallasiana (Steven) Losinsk.^{WUD} – приазовсько-донецький ендемік, петрофіт. Зростає в заказниках «Зорянський степ» [13] та «Ларинський». Щільність популяції в заказнику «Ларинський» становить близько 100-150 особин різного вікового стану на 1 м². Вид також відмічений нами у м. Моспине.

Muscari neglectum Guss.^D – європейсько-середземноморський степовий вид, плейстоценовий релікт. Знайдено в урбаноекотопах м. Донецька, на відвалах вугільних шахт [4].

Ornithogalum boucheanum (Kunth) Asch.^{UD} – європейсько-середземноморсько-передньоазійський лісовий вид. Зростає в степових екотопах та узліссях у м. Донецьк [2, 4, 18] та в заказнику «Ларинський» [19].

Ornithogalum fischerianum Krasch.^D – євросибірський степовий вид. Знайдено на проммайданчиках і територіях транспортних шляхів м. Донецьк [4].

Elytrigia stipifolia (Czern. ex Nevski) Nevski.^{WEUD} – східнопричорноморський ендемік, петрофіт. Зростає на кам'янистих схилах у заказнику «Ларинський» [19].

Stipa capillata L.^{UD} (центральноєвразійський степовий вид) та *S. lessingiana* Trin. & Rupr.^{UD} (євросибірський степовий вид) – найбільш розповсюджені на території мегаполіса види ковили. Асоціації з їхньою участю представлені в степових екотопах і на відвалах вугільних шахт у м. Донецьк [2, 4], у заказнику «Зорянський степ» [13], у м. Макіївка (ділянки петрофітних степів, Новокалинове, 1980 р., Кусков А. Є.; «Холодна Балка», 1998 р., Чуприна Т. Т., Муленкова О. Г., DNZ), у заказнику «Ларинський» [19] та у м. Моспине (1991 р., Остапко В. М., DNZ). Нами ці види спостерігалися також на степовому схилі на території дачного кооперативу «Скіф».

S. joannis Čelak. ^{UD} (центральноевразійський степовий вид) зростає в заказнику «Зорянський степ» [13].

Висновки

Раритетна компонента урбанофлори мегаполіса Донецьк – Макіївка являє собою значну цінність у контексті збереження як світового, так і локального фіторізноманіття. Більшість рідкісних видів досліджуваної території зростають у межах об'єктів природно-заповідного фонду, на залишках малопорушених степових ділянок та у фрагментах байрачних дібров. Популяції раритетних видів потерпають здебільшого через надмірне випасання худоби, розорювання степів та луків, рекреаційне навантаження, збирання населенням завдяки декоративним і лікарським властивостям, а також унаслідок слабкої конкурентної здатності та природно-історичної рідкості.

Список літератури

1. *Бурда Р. И.* Антропогенная трансформация флоры / Раиса Ивановна Бурда. – К.: Наук. думка, 1991. – 168 с.
2. *Бурда Р. И.* Анотований список флори промислових міст на південному сході України / Р. І. Бурда. – Донецьк: Б. в., 1997. – 49 с.
3. *Глухов А. З.* Проблемы сохранения фиторазнообразия в Донецком регионе / А. З. Глухов, В. М. Остапко // Збереження біорізноманітності на Південному Сході України: матер. наук.-практ. конф. (Донецьк, 14 вересня 2004 р.). – Донецьк, 2004. – С. 20–22.
4. *Глухов О. З.* Поширення рідкісних судинних рослин у техногенно трансформованих екосистемах Південного Сходу України / О. З. Глухов, Г. І. Хархота, С. І. Прохорова, І. В. Агурова // Проблеми екології та охорони природи техногенного регіону. – 2011. – № 1 (11). – С. 44–50.
5. Донбас заповідний: науково-інформаційний довідник-атлас / [Під ред. С. С. Куруленка, С. В. Третякова]. – Донецьк: Донецька філія державної установи «Державний екологічний інститут Мінприроди України», 2008. – 168 с.
6. *Заверуха Б. В.* Сосудистые растения / Б. В. Заверуха // Природа Украинской ССР: Растительный мир. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 20–46.
7. *Коломійчук В. П.* Конспект флори судинних рослин Приазовського національного природного парку / В. П. Коломійчук, С. О. Яровий. – К.: Альтерпрес, 2011. – 296 с.
8. *Кондратюк Е. Н.* Конспект флори південного сходу України. Судинні рослини / Е. Н. Кондратюк, Р. І. Бурда, В. М. Остапко. – К.: Наук. думка, 1985. – 272 с.
9. *Муленкова О. Г.* Флористичні принципи і критерії формування регіональної екологічної мережі Донецької області: автореф. дис. ... канд. біол. наук: спец. 03.00.05 «Ботаніка» / О. Г. Муленкова. – К., 2011. – 20 с.
10. *Остапко В. М.* Раритетный флорофонд юго-востока Украины (хорология) / Владимир Михайлович Остапко. – Донецк: ООО «Лебедь», 2001. – 121 с.
11. *Остапко В. М.* Эйдологические, популяционные и ценологические основы фитосозологии на юго-востоке Украины / Владимир Михайлович Остапко. – Донецк: ООО «Лебедь», 2005. – 408 с.
12. *Остапко В. М.* Интродукция раритетных видов флоры юго-востока Украины / В. М. Остапко, Т. В. Зубцова. – Донецк: ООО «Лебедь», 2006. – 320 с.
13. *Остапко В. М.* Созологическое обоснование учреждения ботанического заказника «Грузсколомовский» (Донецкая область) / В. М. Остапко, Л. В. Купрюшина, Е. Г. Муленкова // Промышленная ботаника. – 2007. – Вып. 7. – С. 85–90.
14. *Остапко В. М.* Регіональна екологічна мережа Донецької області: концепція, програма та схема / В. М. Остапко, О. З. Глухов, А. А. Блэкберн, О. Г. Муленкова, А. Я. Ендеберя. – Донецьк: ТОВ «Технопарк», 2008. – 96 с.
15. *Остапко В. М.* Сосудистые растения юго-востока Украины / В. М. Остапко, А. В. Бойко, С. Л. Мосякин. – Донецк: Ноулидж, 2010. – 247 с.

16. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України / Укл.: Т. Л. Андрієнко, М. М. Перегрим. – К.: Альтерпрес, 2012. – 148 с.

17. Хархота Г. І. Созофіти в техногенних екосистемах південного сходу України / Г. І. Хархота, С. І. Прохорова, І. В. Агурова // Відновлення порушених природних екосистем: матер. IV міжнар. наук. конф. (Донецьк, 18–21 жовтня 2011 р.). – Донецьк, 2011. – С. 381–383.

18. Хоботкова Л. Н. Антропогенная трансформация флоры урочища «Путиловский лес» зеленой зоны г. Донецка / Л. Н. Хоботкова, А. Н. Сумская // Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона. – 2002. – № 2. – С. 74–78.

19. Червона книга Донецької області: рослинний світ (рослини, що підлягають охороні в Донецькій області) / Під заг. ред. В. М. Остапка. – Донецьк: Новая печать, 2009. – 432 с.

20. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я. П. Дідуха. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

Деревянская А. Г. Раритетные виды урбанофлоры мегаполиса Донецк – Макеевка. – В работе приводится перечень раритетных видов сосудистых растений современной урбанофлоры мегаполиса Донецк – Макеевка. Отмечены места распространения раритетных видов на исследуемой территории.

Ключевые слова: урбанофлора, раритетные виды, мегаполис Донецк – Макеевка.

Derevyanska G. G. The rare species of the megalopolis Donetsk – Makeevka urbanflora. – The results of rarity species investigation of the contemporary megalopolis Donetsk – Makeevka urbanflora are presented. The places of distribution of the rare species in investigated area are given.

Key words: urbanflora, rare species, megalopolis Donetsk – Makeevka.